

Головін Р.Г.,
здобувач наукового ступеня кандидата наук
з державного управління
кафедри державного управління
і менеджменту НАДУ

Особливості реалізації заходів державного антикризового управління в провідних країнах світу

У статті висвітлено особливості реалізації заходів державного антикризового управління провідних країн світу. Досліджено основні комплекси заходів державного антикризового управління в США, Європейському Союзі та Китайській Народній Республіці щодо подолання наслідків кризи 2008 р. Аналізуються причини виникнення та наслідки кризової ситуації. Узагальнено результати реалізації заходів антикризового державного управління. Наводиться класифікація видів державного антикризового управління та їх характеристика; виявлено основну проблему та визначено цілі антикризової політики провідних країн світу.

Ключові слова: держава, досвід, управління, державне управління, криза, кризові явища, антикризове управління, державне антикризове управління.

Головин Р.Г. Особенности реализации мероприятий государственного антикризисного управления ведущих стран мира

В статье освещены особенности реализации мероприятий государственного антикризисного управления ведущих стран мира. Изучены основные комплексы мероприятий государственного антикризисного управления в США, Европейском Союзе и Китайской Народной Республике по преодолению последствий кризиса 2008 г. Анализируются причины возникновения и последствия кризисной ситуации, обобщены результаты реализации мер антикризисного государственного управления. Приводится классификация видов государственного антикризисного управления и их характеристика; выявлена основная проблема и определены цели антикризисной политики вышеупомянутых стран.

Ключевые слова: государство, опыт, управление, государственное управление, кризис, кризисные явления, антикризисное управление, государственное антикризисное управление.

Golovin R.G. Features of realization of measures of state antikrizisnogo administration of leading countries of the world

The paper describes the main approaches to the state crisis management around the world. Cover major systems of government anti-crisis measures in the U.S., the European Union and the People's Republic to overcome the consequences of the 2008 crisis. Analyzes the causes and consequences of the crisis, summarizes the results of the implementation of anti-crisis measures of government. Are classified and the crisis of government and their characteristics. While working on a story with the following results: the main approaches to the definition of anti-crisis government; given the author's definition of a crisis of government; further confirmed by the fundamental difference between the anti-crisis governance of public administration is not a time of crisis; two main types of crisis government, given its classification; reviewed and analyzed the main complex of measures of crisis government in the United States, the European Union and the People's Republic to overcome the consequences of the 2008 crisis; the main issues and objectives of the aforementioned anti-crisis policy.

Key words: state, experience, management, governance, crisis, crisis management, public crisis management.

Постановка проблеми. Україна є державою, що інтегрується до сучасного світового політичного і економічного простору. Перебудова державної економіки з планової на ринкову породжує необхідність зміни підходів до державного управління, його перебудови та трансформацій. Україна, прагнучи бути державою з ринковою економікою, стикається з новими для себе кризовими явищами, що

притаманні країнам, які функціонують у рамках ринкової моделі розвитку. Ці країни мають багаторічний досвід державного управління в кризових умовах, подолання кризових явищ та створення механізмів превентивного попередження та захисту від їх наслідків. Цей досвід необхідно вивчати та аналізувати з метою використання для розв'язання актуальних проблем державного управління України в кризові періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науково-економічній літературі існує велика кількість суперечливих поглядів щодо визначення самого поняття кризи. Криза (від грец. *krisis* – поворотний пункт, рішення) – це різкий крутий перелам, скрутне становище [1, с. 36]. Криза – це порушення рівноваги в економіці, результатом чого є зниження або зупинка виробництва. На думку Л.Лігоненко, кризовий стан системи є значним і тривалим порушенням рівноваги та проявом нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції [2, с. 12].

Особливий акцент на загрозі життєдіяльності системи роблять російські науковці К.Балдин, Е.Коротков, В.Зверев, А.Рукоусев, зазначаючи, що криза є винятковим загостренням суперечностей у соціально-економічній системі (організації), яка загрожує життєздатності в навколишньому середовищі [3, с. 8; 4, с. 86].

Теоретико-методологічні засади та заходи антикризової політики держави, а також впливу кризових явищ на неї вивчали такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як: А.Богданов, Е.Дюркгейм, С.Кваша, Л.Козьменко, М.Лизун, О.Наєнко, К.Пріб, А.Роговий, В.Чернишов, О.Шайда, В.Шарий та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиках недостатню увагу приділено власне державному антикризовому управлінню. Цей важливий напрям адміністрування досліджувався здебільшого фрагментарно та епізодично і був обумовлений виникненням лише кризових явищ, що супроводжували соціально-економічні системи зарубіжних країн. На нашу думку, малодослідженими залишаються власне особливості реалізації заходів державного антикризового управління.

Метою цієї статті є вивчення досвіду провідних країн світу щодо практичних заходів із реалізації антикризового управління державою, а також аналіз розроблених і прийнятих рішень та програм державного антикризового управління з огляду на можливість їх подальшої адаптації й застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною складовою сучасної світової моделі суспільного устрою є періодичні кризові явища, а роль головного інструменту в їх подоланні відведено такому суспільно-політичному утворенню, як держава. На нашу думку, у переважній більшості випадків сам факт виникнення кризових явищ є ілюстрацією недосконалої сучасної світової моделі суспільного устрою. Головною особливістю антикризового державного управління є принципова відмінність підходів, інструментарію та цілей діяльності. У кризових умовах державному управлінню притаманна швидка зміна тактичних і оперативних цілей. При цьому одні й ті ж інструменти, прийоми і підходи до управлінської діяльності приносять кардинально різні результати порівняно з безкризовим періодом. Вважаємо, що поняття “криза” найбільш вдало розкрито у визначенні В.Даля. Криза – це перелом, переворот, рішуча пора перехідного стану [5, с. 46]. Виходячи з цього в розумінні поняття кризи можемо виділити дві основні цілі, а також відповідні їм види антикризового державного управління: адаптація (модернізація або перебудова) системи державного управління до моменту виникнення в ній нових властивостей, що дають їй змогу змінити класифікацію ситуації, що виникла (кризова або штатна);

усунення, недопущення, нівелювання впливу кризової ситуації на систему державного управління, а також параметрів її функціонування.

На нашу думку, перший випадок слід віднести до цілей стратегічного рівня, що відповідає за розвиток та вдосконалення системи державного управління. Він відрізняється великою потребою в часовому ресурсі. Виходячи з цього головними інструментами для нього є прогнозування та моделювання. У другому випадку маємо справу з тактичним рівнем, що відповідає за забезпечення достатньої кількості такого ресурсу, як час.

Відповідно до мети нашої статті та з огляду на унікальність криз у системах державного управління зарубіжних країн розглянемо досвід державного антикризового управління, що належить до тактичного рівня наведеної вище класифікації. На нашу думку, саме цей досвід, у вигляді емпірично апробованих прийомів, комплексів заходів і вибору об'єктів та пріоритетних сфер діяльності може бути корисним для розвитку державного антикризового управління в Україні.

Кризові явища є індикатором диспропорцій і недосконалості системи суспільного розвитку, яка в сучасному світі має економічну основу. Відповідно, і державне антикризове управління переважно зосереджене на економічній сфері.

Кожна країна має свої пріоритети в антикризовій політиці. Наприклад, в Австрії – це державне кредитування, прямі фінансові “вливання” в реальний сектор економіки; у Чехії – підтримка пріоритетних галузей: сільського та лісового господарства; у Німеччині – політика стимулювання попиту та збільшення інвестицій (передусім в освіту та інфраструктуру); в Іспанії – залучення інвестицій та підтримка будівельної галузі [6, с. 201].

Загалом економічна та фінансова статистика свідчать, що упродовж останніх 30 років економіка 17 провідних держав світу зазнавала негативного впливу 113 фінансових криз (37 – у 1980-х рр.; 42 – у 1990-х рр., а також 34 фінансові кризи). Кризи фондового ринку становили близько 45% від їх загальної кількості, кризи в банківській сфері – 38%, валютні кризи – 17% [7, с. 19].

Значного масштабу набула сучасна світова криза, що охопила фінансовий і реальний сектори економіки. Оприлюднений у січні 2008 р. звіт Світового банку зафіксував уповільнення зростання світової економіки в 2007 р. (+3,6%) порівняно з 2006 р. (+3,9%) [8]. Досвід зарубіжних країн у подоланні криз є найбільш яскравим прикладом, що практично реалізовувався.

Уперше антикризове регулювання на державному рівні застосовувалося в США під час Великої депресії 1930-х рр. Світова економічна криза 1929–1933 рр. стала найпотужнішою за своїми наслідками для світового господарства. Наприклад, сукупний обсяг промислового виробництва капіталістичного світу скоротився на 46%, виплавка сталі та чавуну зменшилася на 62%, видобуток вугілля на 31%, зовнішньоторговельний оборот на 67%. При цьому кількість безробітних становила 26 млн осіб або 1/4 всіх зайнятих громадян. Водночас реальні прибутки зменшилися на 58%, а вартість цінних паперів на біржах “впала” на 60–75% [8].

Криза 2008 р. була несподіваною для уряду США, що логічно впливає лише з факту її настання. Вона змусила розробляти та реалізовувати низку повномасштабних програм і заходів державного антикризового управління. Одним з його перших кроків стало прийняття 21 червня 2010 р. Закону “Про реформування Уолл-Стріт та захист споживачів” (англ. The Wall Street Reform and Consumer Protection Act) або відомий за іменами авторів – Закон Додда-Франка (англ. The Dodd – Frank Act). Цей законодавчий акт спрямований на зниження ризиків американської фінансової системи. Він

суттєво змінив діяльність федеральних органів влади, які регулюють порядок надання фінансових послуг, а також створив додатковий орган з фінансового нагляду – Раду з нагляду за фінансовою стабільністю. Закон передбачає такі зміни: ужиття заходів зі зниження ризиків фінансової системи; ужиття додаткових заходів із захисту споживачів фінансових послуг; посилення регулювання діяльності фінансових інституцій.

Правило, що назване на честь экс-голови Федеральної Резервної Системи (далі – ФРС) – Пола Волкера, яке міститься у цьому Законі, розділяє інвестиційно-банківські послуги, приватний капітал та хедж-фонди фінансових установ від споживчого кредитування. Зокрема, банкам, що користуються гарантіями влади, забороняється інвестувати кошти вкладників до хедж-фондів і фондів прямих інвестицій в обсязі, що перевищує 3% від капіталу першого рівня. Тобто забороняється володіти більше, ніж 3% капіталу таких фондів. Таким чином, це правило надає змогу відмежувати дозволені банківські операції від заборонених [9].

Другим заходом антикризової політики, до якого вдалася ФРС, стало коригування балансів. Стрімке зростання обсягів балансу резервів унеможливило їх стерилізацію шляхом продажу казначейських сертифікатів, деномінованих у валюті США, як це робили на початку кризи [9]. Це привело до того, що резервні баланси збільшилися від 10 млрд дол. США у 2008 р. до 850 млрд наприкінці 2011 р. До того ж упродовж 2008–2011 рр. ФРС викупила казначейських сертифікатів та облігацій на загальну суму 1,725 трлн дол. США. З такою забезпеченістю резервними активами банкам більше немає потреби “на них заощаджувати”. У результаті, розрахунки здійснюються швидше, що знижує кількість затримок та усуває сумніви для бізнесу [10].

Крім цього, у рамках антикризової політики США використовували інструмент регулювання обмінного курсу долара. Зокрема, обмежували зростання курсу національної валюти шляхом стимулювання експорту та стримуванням інфляції.

До того ж певні заходи спрямовувалися на зниження обсягів запозичень. З цією метою підвищувалися ціни на активи. Як наслідок, зростав дохід у тій категорії населення, яка мала у своєму розпорядженні ці активи. Це було спрямовано на стимулювання сукупного попиту, що, у свою чергу, знизило інфляційний тиск.

Упродовж 2008–2009 рр. США активно проводили політику фінансового стимулювання, яка включала в себе заходи зі збільшення державних видатків і зниження податкового тиску. Це було здійснено для стабілізації економічної активності та інфляції за рахунок активізації витрат населення та бізнесу.

Для того щоб досягти максимального антикризового ефекту, ФРС вирішила вдатися до нетрадиційних методів – зокрема, до кількісного пом’якшення (quantitative easing, QE). Це нетрадиційна монетарна політика, що полягає в купівлі центробанками додаткових фінансових активів для “вливання” коштів до національної економіки. У США вона проходила у три етапи: QE1, QE2, QE3. Останній раунд було започатковано у вересні 2012 р. Він передбачає купівлю Центральним банком США цінних паперів, забезпечених нерухомим майном щомісяця на суму у 40 млрд дол. США. Ця програма є продовженням попередніх та є безстроковою. Таким чином ФРС сподівається знизити тиск на облікову ставку, підтримати ринок нерухомості та сприяти поживленню фінансової активності [11]. Загалом цей інструмент як кількісне пом’якшення сприяє зменшенню ризиків в економіці. Проте є і певні загрози його застосування. Зокрема, мова йде про загрозу інфляції, якщо оцінка фінансових активів буде завищеною. Проблема полягає також і в тому, що ця політика спрямована, насамперед, на підтримку фінансового сектору, водночас як

реальний сектор залишається у тіні. Тобто ефективність такої політики залежить від вдалого та виваженого її впровадження. А перші її результати можна буде оцінити через деякий час [9].

Слід зауважити, що США є системоутворювальною державою сучасного фінансово-економічного простору. Виходячи з цього всі зазначені заходи спрямовані на збереження існуючої системи без її структурних перетворень. Ці заходи спрямовані не на кардинальну зміну системи, а на коригування лише певних характеристик її функціонування.

Для Європейського Союзу кризові явища були аналогічними. Проте наслідки їх впливу різнилися відповідно до специфіки кожної країни – учасниці Європейського Союзу. Отже, європейський досвід державного антикризового управління є результатом узагальнень і виявленням певних спільних антикризових заходів.

У рамках антикризової політики для підтримки фінансового сектору національної економіки Європейського Союзу було запропоновано низку заходів.

1. У 2010 р. було утворено Європейський Стабілізаційний Механізм (далі – ЄСМ) – це фінансово-стабілізаційний фонд, діяльність якого спрямована на досягнення фінансової стабільності в межах Єврозони. Він розпочав діяльність восени 2012 р. Через нього надається фінансова допомога країнам, які переживають фінансову скруту. Цей фонд формується за рахунок випуску фінансових інструментів та боргових цінних паперів терміном до 30 років. Максимальний обсяг кредиту, який може надаватися державі-учасниці – 500 млрд євро. Фонд має загальний капітал обсягом у 700 млрд євро, з яких 80 млрд – вкладений капітал країнами-членами. Структуру часток участі країн у ЄСМ наведено в таблиці [11]:

Участь країн-членів Єврозони в ЄСМ

Країна	Частка участі у вкладеному капіталі, (%)	Вкладений капітал, млн євро	Загальний капітал, млн євро
Німеччина	27.1464	21,717.1	190,024.8
Франція	20.3859	16,308.7	142,701.3
Італія	17.9137	14,331.0	125,395.9
Іспанія	11.9037	9,523.0	83,325.9
Нідерланди	5.7170	4,573.6	40,019.0
Бельгія	3.4771	2,781.7	24,339.7
Греція	2.8167	2,253.4	19,716.9
Австрія	2.7834	2,226.7	19,483.8
Португалія	2.5092	2,007.4	17,564.4
Фінляндія	1.7974	1,437.9	12,581.8
Ірландія	1.5922	1,273.8	11,145.4
Словаччина	0.8240	659.2	5,768.0
Словенія	0.4276	342.1	2,993.2
Люксембург	0.2504	200.3	1,752.8
Кіпр	0.1962	157.0	1,373.4
Естонія	0.1860	148.8	1,302.0
Мальта	0.0731	58.5	511.7
Разом	100.0	80,000	700,000

2. У 2009 р. у Румунії та Латвії, а в 2010 – у Греції, Ірландії, Португалії та Угорщині запрацювали програми фінансової підтримки від “трійки кредиторів” (ЄС,

ЄЦБ, МВФ). Кожна така програма розробляється індивідуально для окремої країни з урахуванням проблем її державних фінансів та потреб.

3. У 2011 р. ЄЦБ вирішив розширити свою програму кредитування та започаткував нові заходи з надання кредитів для фінансової підтримки країнам – учасникам Єврозони в рамках антикризової політики. Ідеться про програму фондового ринку та Програму з купівлі облігацій. Першу з них було розпочато ще в 2010 р. для трьох країн периферії Єврозони, а саме для Греції, Португалії та Ірландії. Наступного року вона розширила свою дію на Іспанію та Італію. Ця програма стимулює втручання національних банків та центрального банку Єврозони до управління борговими цінними паперами країн-учасниць шляхом їхньої купівлі. Метою є відновлення перехідного механізму монетарної політики в межах валютної зони та досягнення цінової стабільності. За період з травня 2010 р. до грудня 2011 р. ЄЦБ викупив облігацій на загальну суму 218 млрд євро.

Друга програма була спрямована на стимулювання кредитних інституцій для надання кредитів своїм клієнтам. В її рамках було викуплено облігацій на загальну суму 40 млрд євро [12].

4. Уведено в дію Програму банківського нагляду. У рамках угоди про реформування Пакту про стабільність та зростання (“Sixpack”) було ухвалено необхідність більш тісної інтеграції між країнами-членами. Як наступний крок інтеграції висувається ідея єдиного банківського нагляду. Проте офіційно рішення ще не було ухвалено, оскільки в межах Європейського Союзу існують різні думки щодо цієї ідеї.

5. Посилено бюджетну дисципліну. У рамках Пакту про стабільність та зростання Єврокомісія ухвалила низку заходів. Зокрема, мова йде про скорочення державних видатків та обсягу державного боргу. Кожній з країн з огляду на її економічну ситуацію надається певний термін для покращення макроекономічних показників (наприклад для Ірландії – до 2015 р., для Португалії – до 2014 р., для Італії – до кінця 2012 р.). У разі недотримання вимог, до країни-порушниці вживатимуться санкції у вигляді короткотермінового депозиту в обсязі 0,2% ВВП.

6. Розроблено заходи із залучення інвестицій та захисту банківських вкладів громадян. Єврокомісія запропонувала створити бюджет в обсязі 1,4 млрд євро на створення програми підтримки розвитку конкурентоспроможності підприємців на 2014–2020 рр. Це, безперечно, має здійснити позитивний вплив на реальний сектор економік країн – членів ЄС, що, у свою чергу, стимулюватиме експорт і сприятиме зміцненню євровалюти [13].

Крім цього, ЄС вдався до нетрадиційних заходів для подолання наслідків кризи, а зокрема – до збільшення банківської ліквідності. Проте, як зазначають аналітики, коригування банківських балансів за допомогою цього механізму не дасть позитивного ефекту в довгостроковій перспективі без наявності ефективної бізнес-моделі розвитку [9].

Головними особливостями антикризових заходів Європейського Союзу, на нашу думку, є програми з посилення бюджетної дисципліни та програми підтримки та розвитку конкурентоспроможності підприємців. На наш погляд, програми з посилення бюджетної дисципліни слід віднести до превентивних заходів, покликаних попередити можливі негативні прояви в цій сфері. Програми підтримки та розвитку конкурентоспроможності підприємців спрямовані на формування додаткового “буферного простору” для реального сектору економіки та підвищення диверсифікації ризиків, пов’язаних з можливими банкрутствами підприємств.

На думку багатьох експертів та аналітиків, одним із найефективніших у міжнародній практиці планів заходів державного антикризового управління є розроблений та реалізований у Китаї. Так, у 2012 р. ВВП цієї країни зріс на 7,4% порівняно з 10% у 2008 р. [14].

Одним з перших кроків, які вжив уряд Китаю для подолання кризи, було виділення з державного бюджету 4 трлн юанів (586 млрд дол. США) на підтримку національної економіки упродовж 2008–2010 рр. Ці кошти було спрямовано на монетарне стимулювання (політика, подібна до програми QE, яку активно застосовували у США) та надання кредитів для розвитку інфраструктури. Ці заходи забезпечили подальше зростання ВВП Китаю, водночас як у США, Японії та країнах ЄС темпи приросту цього показника почали знижуватися.

Крім цього, у рамках антикризової політики Центральний банк КНР оголосив про те, що відсоткова ставка за кредитами та депозитами стане більш гнучкою упродовж 2012 р. Так, комерційні банки надавали кредити під відсоток на 20% менший від офіційно встановленого Центральним банком, а депозити – на 10% більші за офіційно встановлену ставку. До того ж рівень інфляції зберігається в межах 2% [9].

На думку аналітиків, єдиним недоліком антикризової програми КНР є надмірне кредитування державних підприємств. Хоча це вигідно для розвитку інфраструктури, проте завдає шкоди іншим галузям промисловості. Разом з тим для подальшого сталого економічного зростання КНР має поступово відійти від політики державного втручання в економіку.

Загалом державна антикризова політика КНР у рамках монетарного регулювання була найбільш вдалою, порівняно з Північноамериканською та Європейською, адже саме ця країна продовжує демонструвати хоч і не двозначні, проте значні темпи зростання національної економіки. Для заходів США та Європейського Союзу притаманна зосередженість на підтримці банківського сектору економіки. Для виходу з кризи у США та ЄС вдалися до політики “кількісного пом’якшення”. Проте, на жаль, відновлення економіки у цих країнах не спостерігається.

Висновки. Отже, усі заходи державного антикризового управління США, ЄС та КНР були спрямовані на “лікування симптомів” кризової ситуації, а не на усунення її причин або системну адаптацію до неї. Проаналізувавши результати всіх наведених антикризових заходів, можемо стверджувати, що всі вони принесли лише один результат – додатковий час. На нашу думку, основні цілі досліджених державних антикризових заходів полягали у збереженні обсягів наявного промислово-економічного потенціалу в умовах, коли об’єктивна потреба в них зменшується.

Заходи з подолання кризових ситуацій справляли лише непрямий вплив на проблемні сфери. На нашу думку, такий принцип корисно перейняти і застосовувати під час розробки заходів антикризового державного управління в Україні, але за умови чіткого розрахунку наслідків і етапів його перетворень аж до моменту прямої дії на цільову сферу. Ці розрахунки дають змогу не лише попередньої оцінки ефективності запропонованих заходів, а й забезпечать можливості для організації проміжного контролю процесу їх реалізації.

За умов використання способів впливу на економічний клімат за допомогою механізмів антикризового фінансового стимулювання постає гостра потреба створення та інтеграції нових правил (алгоритмів тощо) функціонування останньої відповідно до визначених цілей і специфічних умов. Якщо знехтувати цими заходами та скористатися стандартними механізмами, то ефективність державного

антикризового управління може бути вкрай низькою, що в кризових умовах неприйнятно.

Перспективи подальших досліджень. На нашу думку, слід продовжити вивчення процесів розгортання державних антикризових заходів та оцінювання їх результативності. Особливу увагу доцільно приділити вивченню специфіки середовища, у якому вживаються ці заходи, що дасть можливість подальшого порівняння та зіставлення з умовами, що притаманні Україні.

Список використаних джерел

1. Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – Сов. энцикл., 1991. – Т. 1. – 863 с.
2. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія / Л. О. Лігоненко. – К. : Наук. думка, 2000. – 390 с.
3. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / В. О. Василенко. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 507 с.
4. Балдин К. В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень : учеб. пособие / К. В. Балдин, В. С. Зверев, А. В. Рукосуев. – 2-е изд. – М. : Издательско-торговая корпорация “Дашков и Ко”, 2007. – 280 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – 2-е изд., испр. и значительно умнож. по рукоп. автора. – С. Петербург : типограф. М. О. Вольф, 1881. – Т. 2. – 197 с.
6. Борисова С. Є. Заходи державного регулювання по виходу з кризи національних економічних систем / С. Є. Борисова // Вісн. Донец. ун-ту. – 2011. – Т. 1. – С. 200–203. – Серія В: Економіка і право.
7. Vasiliev V. S. World Financial Crisis / V. S. Vasiliev, E. A. Rogovskiy // Phase 2 (Recession). USA/Canada. – Economy, politics, culture, 2009. – N 3. – P. 24 (russ.) ; Wittmann W. Finanzkrisen. Woher sie kommen, wohin sie fuehren, wie sie zu vermeiden sind / W. Wittmann. – Zuerich, 2009. – S. 18–25.
8. Дані МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org
9. Інформаційна довідка на тему “Антикризова політика в рамках монетарного регулювання: міжнародний досвід” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://euinfocentre.rada.gov.ua>
10. Дані федерального резервного банку “Bank of New York” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.newyorkfed.org/research/current_issues
11. Дані міжнародної ділової газети “Financial Times” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ft.com/home/europe>
12. Дані фонду “Європейський стабілізаційний механізм” “ESM” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.efsf.europa.eu/attachments/esm_treaty_en.pdf
13. Звіт Європейської Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/internal_market/economic_analysis/docs/financial_integration_reports/20120426-efsr_en.pdf
14. China model // Міжнар. ділова газ. “The Economist” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/debate/overview/179>